

РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено місце та роль бухгалтерського обліку в системі ризик-орієнтованого управління, а також проаналізовано повноваження працівників бухгалтерської служби у впровадженні та реалізації ризик-орієнтованого управління господарською діяльністю

Ключові слова: бухгалтерський облік, ризик, ризик-орієнтоване управління

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку економічних процесів в Україні актуалізують питання щодо впровадження нових методів управління господарською діяльністю. В умовах перманентності кризових явищ в економіці, посилення конкурентної боротьби, розвитку інформаційних технологій та процесів реструктуризації підприємств у зв'язку з глобалізаційними процесами, збільшенням кількості фактів втрати інформації та зниження конкурентоспроможності, удосконалення технологій виробництва зростає роль невизначеності і пов'язаних з нею ризиків у процесі управління господарською діяльністю. Ефективне управління ризиками дозволить не лише оптимізувати фінансові результати діяльності, генерувати прибуток, але й збільшити вартість активів підприємства шляхом мінімізації небажаних втрат. У зв'язку з цим спостерігається підвищений інтерес науковців та практиків до проблем управління в умовах існування ризиків в господарській діяльності, розв'язання яких передбачає розробку моделей і методів управління, які б ґрунтувалися на управлінні ризиками.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідженню проблемних питань організації та методики бухгалтерського обліку, його ролі та місця в системі ризик-орієнтованого управління в працях вітчизняних науковців увага не приділялася. Окремі питання щодо організації та впровадження ризик-орієнтованого управління в діяльність підприємства розглядалися в працях російських науковців, зокрема В.М. Ахундова, А.Г. Бадалової, І.Т. Балабанова, В.Н. Вяткіна, В.М. Гранатурова, М.В. Грачової, О.Н. Дмитрієва, Е.В. Караніної, Т.В. Кіріченко, Б.А. Лагоши, В.В. Мельник, О.С. Павлової, М.А. Рогова, Е.Д. Соложенцева, В.Л. Тамбовцева, Л.Н. Тэпман, Д.А. Фролова, Н.В. Хохлова, Е.Ю. Хрустальова тощо. Досліджувані питання піднімалися також зарубіжними науковцями такими як: П. Бернстайн, Ф. Найт, Н. Луман, М.Б. Саелс, Дж. Дж. Хемптон, У. Шарп. Питання співвідношення повноважень бухгалтера та ризик-менеджера в системі ризик-орієнтованого управління розглядалося російським вченим А.В. Тіхоновским. Однак, зважаючи на ґрунтовність наукових розробок зарубіжних дослідників слід відмітити, що цілісна та комплексна теорія управління ризиками господарської діяльності відсутня. З позиції дослідження проблемних питань ризик-орієнтованого управління, комплексного дослідження потребують прикладні аспекти його впровадження в господарську діяльність, в центрі яких стоїть налагодження належного інформаційного забезпечення через ідентифікацію запитів користувачів та організацію функціонування системи бухгалтерського обліку як основного джерела інформації фінансового характеру про господарську діяльність.

Метою написання статті є дослідження місця та ролі бухгалтерського обліку в системі ризик-орієнтованого управління господарською діяльністю, а також визначення повноважень бухгалтера в процесі його реалізації на підприємстві.

Викладення основного матеріалу. Розглядаючи вимоги до системи управління в сучасних умовах господарювання варто відзначити їх стратегічний характер та необхідність вирішення питань, пов'язаних зі зростанням ринкової вартості підприємства і його активів та врахуванням умов невизначеності і ризику для

оптимізації фінансових результатів діяльності. Відповідно одним із перспективних методів управління в умовах невизначеності зовнішнього по відношенню до підприємства середовища є ризик-орієнтоване управління, що спрямоване на управління ризиками в господарській діяльності для мінімізації їх впливу на результати діяльності та пошук резервів підвищення ефективності діяльності. З цього приводу російський дослідник Ендовицький Д.А. зазначає, що вивчення різних методів регулювання ризиків, прийомів аналізу, ефективності їх застосування, внутрішньогосподарського контролю в умовах сучасної ринкової економіки – новий і перспективний напрям економічних досліджень [1, С. 5].

Актуалізація необхідності дослідження окреслених питань характерна для країн пострадянського простору починаючи з кінця ХХ століття, що пов'язано з децентралізацією управління на макrorівні та впровадженням ринкових механізмів господарювання в економічні процеси, що передбачають здійснення господарської діяльності на власний ризик суб'єктів господарювання. З іншого боку підвищення уваги науковців до дослідження сутності ризиків, їх економічної інтерпретації, впливу на результати діяльності та пошуку шляхів мінімізації їх негативного прояву, пов'язане з тим що існуюча закордонна практика управління ризиками не може бути застосована в українських реаліях у зв'язку з їх орієнтацією на інші – ринкові – умови господарювання.

Для розгляду значення ризик-орієнтованого управління для підвищення ефективності господарювання, ролі в цьому процесі системи бухгалтерського обліку, необхідним є з'ясування його сутності та процедур, оскільки практика господарського діяльності вітчизняних підприємств свідчить про фрагментарність управління ризиками та відсутність комплексного підходу. Російський дослідник Паштова Л.Г. стверджує, що ризик-менеджмент характеризується сукупністю методів, прийомів і заходів, які дозволяють в певній мірі спрогнозувати настання ризиків і приймати рішення з приводу впливу на них [7].

Марцинковський Д. вважає, що система ризик-менеджменту (система управління ризиками) направлена на досягнення необхідного балансу між отриманням прибутку і скороченням збитків підприємницької діяльності і покликана стати складовою частиною системи менеджменту організації, т.б. повинна бути інтегрована в загальну політику компанії, її бізнес-плани і діяльність. Лише при виконанні цієї умови застосування системі ризик-менеджменту є ефективним [3].

На думку авторів колективної монографії "Методологічні основи розвитку постіндустріальної економіки" організацію ризик-менеджменту слід розглядати як єдину технологію процесу управління ризиком [4, С. 567].

Отже, в основі ризик-орієнтованого управління як нового етапу в розвитку науки про управління, що отримав свій розвиток починаючи з 90-х років ХХ століття, лежить управління ризиками господарської діяльності. Враховуючи вище наведене, головне завдання ризик-орієнтованого управління полягає в реалізації комплексного впливу на потенційні та існуючі ризики в господарській діяльності, їх потенційні наслідки що направлені на мінімізацію дії факторів ризику і отримання стійких фінансових результатів (рис. 1).

Рис. 1. Система ризик-орієнтованого управління

Застосування в процесі управління ризик-орієнтованого підходу дозволяє підприємству приймати економічно-обґрунтовані та своєчасні управлінські рішення з врахуванням всіх факторів впливу на фінансові результати діяльності, що спрямовані на їх оптимізацію, а також посилити відповідальність управлінського персоналу за прийняття неефективних управлінських рішень.

Ефективне виконання поставлених перед системою ризик-орієнтованого управління завдань вимагає адаптації інформаційного забезпечення системи управління та технології його реалізації. В даному дослідженні основну увагу приділимо дослідженню напрямів удосконалення системи інформаційного забезпечення управління обліково-аналітичною інформацією. Важливість розгляду даного напрямку пов'язана з обмеженою можливістю системи бухгалтерського обліку переважної більшості суб'єктів господарювання забезпечити управлінський персонал інформацією про ризики та їх потенційні наслідки для реалізації ризик-орієнтованого підходу до управління. Сутність озвученої проблеми полягає в тому існуюча система бухгалтерського обліку та організаційно-методичні підходи до її побудови, які використовуються на підприємствах, мають фіскальну спрямованість, що полягають в орієнтації на дотримання вимог податкового законодавства щодо розрахунку та сплати податків і платежів, вчасного звітування перед податковими органами і перерахування узгоджених зобов'язань за податками і платежами до бюджету. Відповідно, запити на формування облікової інформації виходячи з потреб користувачів або взагалі не формуються або ігноруються обліковим персоналом враховуючи завантаженість з виконання нормативних вимог, не дотримання яких передбачає накладення фінансових санкцій.

Для подолання зазначених невідповідностей в умовах постійних економічних змін система бухгалтерського обліку повинна відповідати вимогам динамічності, що передбачає постійний розвиток та удосконалення його функцій та завдань. Новодворський В.Д. розглядаючи функції бухгалтерського обліку в системі управління в соціалістичному суспільстві виділяє такі функції: формування потоку інформації про кругообіг коштів підприємства у виявленні результатів його діяльності; формування інформації про госпрозрахункові взаємовідносини між підприємством і організаціями, а також всередині підприємства і дотримання режиму економії; державна регламентація господарських операцій, що відображаються; контроль за станом засобів та їх джерел [6, С. 28-35].

В сучасних умовах господарювання науковці відзначають визначальну роль бухгалтерського обліку в системі управління та важливість, зокрема, його інформаційної функції. З цього приводу проф. Пушкар М.С. зазначає, система обліку відносно незалежна від системи управління, як наука про генерування інформаційних ресурсів, а з іншого боку, облік повністю підпорядковується системі менеджменту в тій частині, що стосується визначення характеру, обсягу, строків, форм подання, релевантності та інших характеристик інформації, а також вибору методів збору, обробки даних та підготовки інформації на запит управління [9, С. 125]. На думку проф. Кіндрацької Л.М. бухгалтерський облік трансформується в джерело концептуальної реконструкції господарського процесу, але не дзеркального його відображення, а інформаційного відтворення з метою управління. В цьому зв'язку звітна інформація є не стільки узагальненими даними бухгалтерського обліку, скільки результативною моделлю діяльності підприємства, з використанням якої повинні прийматися управлінські рішення як результат вибору з можливих багатоваріантних [2, с. 432-433].

Отже, сучасний підхід до бухгалтерського обліку передбачає його розгляд як важливої ланки процесу управління, що призначена для реалізації ситуаційного моделювання наслідків, переваг та недоліків управлінських рішень для підприємства. Відповідно бухгалтерський облік та аналіз повинен надавати для потреб управління інформацію про економічну ситуацію, а не лише про господарську операцію, яка відбулася, що передбачає не лише здійснення оцінки її результатів, а й факторів, що вплинули на результат. Такий підхід дозволяє забезпечити орієнтацію бухгалтерського обліку та аналізу на можливість здійснення прогностичних розрахунків, забезпечення інформаційних запитів користувачів, а також впровадження адекватних реаліям часу методів управління.

Проф. Нападовська Л.В. [5, С. 591] розглядає три основні умови, які дозволяють стверджувати, що на підприємстві створена інформаційна система управління: наявність бізнес-потреб в ефективній системі управління відповідного класу, оформлених у точних конкретних вимогах бізнесу; наявність знань і відповідної мотивації у керівників, що беруть участь у виборі й створенні інформаційної системи управління; наявність всіх необхідних компонентів інформаційної системи управління: програмне забезпечення із необхідним ступенем функціональності, гнучкі схеми бізнес-логіки (ці компоненти повинні або відповідати за своїм класом вимогам до системи управління, або належати до більш високого класу) і, зрозуміло, кваліфікації консультантів, достатньої для побудови системи заданого класу.

Аналізуючи проблеми, які виникають при формуванні обліково-аналітичного забезпечення ризик-орієнтованого управління слід звернути увагу на обмеженість інформації, яка надається користувачам про наявні та потенційні ризики, що в свою чергу впливає на достовірність показників звітності. Існування факту обмеженості інформації призвело до появи та використання серед науковців терміну “інформаційна невизначеність”, під яким розуміють ситуацію коли для розв'язання завдань, поставлених перед системою управління, що мають важливе значення для забезпечення стабільної діяльності та подальшого розвитку підприємства, недостатньо інформації. Розглядаючи проблему обмеженості інформації для реалізації ризик-орієнтованого управління с позиції управляючої системи та системи, над якою здійснюють управління вважаємо, що до основних факторів інформаційної обмеженості можна віднести:

– недостатній рівень підготовки: облікового персоналу до формування інформації для потреб управління; управлінського персоналу до сприйняття та використання облікової інформації в процесі управління;

– низький рівень ефективності внутрішньої комунікації між суб'єктами управління різних рівнів та службами, що обслуговують процес управління шляхом забезпечення управлінського персоналу відповідною інформацією;

– відсутність в системі бухгалтерського обліку та звітності інформації про потенційні та можливі ризики здійснених господарських операцій, прояву та оцінки їх наслідків;

– низький рівень інформаційного зв'язку з зовнішнім середовищем суб'єкта господарювання або взагалі його відсутність.

Важливим аспектом інформаційної обмеженості управлінського персоналу є недостовірність інформації, яка надається для прийняття управлінських рішень. Проблема недостовірності інформації пов'язана з тим, що між окремими господарськими операціями, які фактично відбулися з урахуванням їх наслідків та їх інформаційним відображенням в бухгалтерському обліку та звітності відсутня взаємозв'язок. До причин такої ситуації можна віднести: неправильну інтерпретацію суб'єктом ведення бухгалтерського обліку змісту здійсненої господарської операції, складання неправильної кореспонденції рахунків (вибір неправильного рахунку) при контируванні бухгалтерських документів (в умовах ручної форми ведення бухгалтерського обліку) або при введенні змісту господарської операції в комп'ютерну програму (в умовах використання комп'ютеризованої форми ведення обліку), необґрунтованість включення до показників звітності інформації про окремі об'єкти та (або) їх вартість, порушення принципів організації та ведення бухгалтерського обліку, недотримання вимог щодо оцінки вартості об'єктів бухгалтерського обліку.

Не розривним є зв'язок достовірності облікової інформації з її надійністю для захисту різнонаправлених інтересів власників бізнесу, працівників підприємства та фіскальних органів. До ознак, які забезпечують надійність інформації можна віднести її орієнтацію на потреби користувачів та достатність для прийняття управлінських рішень, в т.ч. і для прогнозування результатів діяльності майбутніх звітних періодів.

Для подолання інформаційної обмеженості вважаємо за доцільне формування системи інформаційного забезпечення процесу управління ризиками з дотриманням наступних етапів: збір інформації про господарські операції з ідентифікацією факторів їх ризиковості, обробку отриманих даних з аналізом впливу наслідків ризиків на результати діяльності та достовірність показників звітності, формування внутрішньої звітності з відображенням наслідків впливу ризиків на фінансові результати,

проведення економічного аналізу показників представленої звітності. Запропоновані етапи повинні бути враховані при побудові системи бухгалтерського обліку не лише в процедурному аспекті, що передбачає удосконалення існуючих або розробку нових процедур ведення бухгалтерського обліку (страхування, резервування, хеджування ризиків, що впливають на результати діяльності та інші), а й при ідентифікації об'єктів бухгалтерського обліку, які виникають або повинні виникати в результаті здійснення господарських операцій, яким притаманні ознаки ризикових.

Відповідно для досягнення поставлених цілей в бухгалтерському обліку повинна формуватися інформація про:

1) традиційні для суб'єкта господарювання об'єкти бухгалтерського обліку з деталізацією та розшифровкою інформації про можливі ризики від здійснення операцій та їх наслідки у внутрішній звітності, пояснювальних чи аналітичних записках, які готуються на оперативні запити користувачів та пояснювальній записці до річної фінансової звітності;

2) нові для суб'єкта господарювання об'єкти бухгалтерського обліку, які можуть виникнути в результаті здійснення ризикованих господарських операцій та вплинути на фінансові результати діяльності та розмір отриманого прибутку.

Системність такого підходу забезпечується тим, що кожна господарська операція оцінюється бухгалтером на предмет наявності ознак ризикованості, їх прояву та впливу на результати діяльності. Вважаємо, що до методологічних проблем обліку ризикованих господарських операцій, які потребують свого вирішення в першу чергу на теоретичному рівні, належать: проблеми ідентифікації об'єктів ризику, за умови якщо вони не відповідають існуючому в науці та практиці підходу до видів об'єктів бухгалтерського обліку, проблеми оцінки ризиків (оцінки ймовірності настання та облікової оцінки), проблеми облікового відображення наслідків ризиків в частині прогнозованих майбутніх подій та періодів їх настання, проблеми відображення відповідної інформації у фінансовій звітності для задоволення інформаційних потреб зовнішніх користувачів та мінімізації факторів асиметричності інформації.

Враховуючи вище наведені пропозиції вагомим значення набуває також перегляд повноважень облікового персоналу як одного із суб'єктів ризик-орієнтованого управління. Російський науковець Тіхоновський А.В. в своїй статті “Риск-менеджмент: позиція бухгалтера” [10, с. 34] розглядаючи проблеми співвідношення діяльності бухгалтера та ризик-менеджера в рамках однієї корпоративної структури, зазначає, що в центрі цих проблем лежать два поняття: вартість (як проблема змісту) та невизначеність (як проблема дії). Підтримуючи цілком позицію російського науковця слід відзначити і ще один аспект досліджуваної проблеми, який пов'язаний з окресленням повноважень, які повинні бути виконані працівниками бухгалтерської служби (як проблема завдань).

Окреслене проблемне питання є недостатньо дослідженим в Україні як з теоретичної так і з практичної точок зору, що з одного боку пов'язано з незначною кількістю міждисциплінарних досліджень в сфері бухгалтерського обліку і управління, спрямованих на взаємоузгодження функцій облікового персоналу та інших суб'єктів управління, а з іншого – з ігноруванням власниками та вищим управлінським персоналом ризик-орієнтованого підходу до управління господарською діяльністю.

Для вирішення проблеми завдань визначено повноваження працівників бухгалтерської служби в розрізі етапів процесу управління ризиками (табл. 1).

Таблиця 1. Повноваження працівників бухгалтерського служби в процесі управління ризиками

Етап процесу управління ризиками	Роль бухгалтерської служби
Аналіз ризиків: 1) виявлення; 2) оцінка	Ідентифікація можливих наслідків ризикових операцій, оцінка ймовірності їх настання; формування обліково-аналітичного забезпечення управління; визначення вимог до методів впливу на ризики
Підбір методів впливу на ризики	Оцінка фінансових наслідків вибору методів впливу на ризики на основі сформованого обліково-аналітичного забезпечення
Прийняття рішення щодо методу впливу на ризики	Регулювання розміру можливих збитків внаслідок ризикових операцій
Вплив на ризики (зменшення, збереження, передача)	Відображення в бухгалтерському обліку операцій за результатами прийнятих управлінських рішень щодо впливу на ризики; розрахунок податкових наслідків прийнятих рішень та фінансових результатів діяльності; надання відповідної інформації управлінському персоналу
Контроль за виконанням прийнятих рішень та результатами впливу на ризики	Здійснення бухгалтерського контролю за достовірністю та законністю відображених в обліку господарських операцій з впливу на ризики

Наведені пропозиції щодо функцій суб'єктів ведення бухгалтерського обліку при застосуванні ризик-орієнтованого підходу до управління спрямовані на збереження капіталу підприємства, захист інтересів його власників, прийняття раціональних управлінських рішень та забезпечення прибутковості діяльності, а також розвиток інформаційної функції бухгалтерського обліку в системі управління підприємством.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

До основних умов ефективності ризик-орієнтованого управління можна віднести: чітку ідентифікацію завдань управління; повне та достовірне інформаційне забезпечення; стабільність внутрішнього середовища суб'єкта господарювання; можливість адаптації методів управління до змінних умов внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування; орієнтація управління на досягнення стратегічних цілей; налагодження чітких комунікаційних зв'язків між відділами (службами) в частині своєчасного формування інформаційних запитів та підготовки інформації на запити користувачів.

Концептуальний підхід до ризик-орієнтованого управління з позиції інформаційної системи бухгалтерського обліку полягає в ідентифікації ризиків, вартісній оцінці їх наслідків, прийнятті участі у виборі методів впливу на ризики шляхом оцінки фінансових наслідків вибраних методів, обліковому відображенні здійснених господарських операцій за результатами прийнятих рішень, бухгалтерському контролю.

Реалізація вище наведених заходів дозволить сформувати надійну систему інформаційного забезпечення потреб управління, яка б відповідала вимогам адаптивності та релевантності, що дозволить забезпечити реалізацію системного, комплексного та цілеспрямованого управління ризиками.

Список використаних літературних джерел:

1. *Ендовицкий Д.А.* Финансовые резервы организации: анализ и контроль: [научное издание] / Д.А. Ендовицкий, А.Н. Исаенко; под ред. проф. Д.А. Ендовицкого. – М.: КНОРУС, 2009. – 302 с. 2. *Киндрацкая Л.М.* Теоретические вопросы современного этапа реформирования системы бухгалтерского учета в Украине / Л.М. Киндрацкая // Институциональные аспекты бухгалтерского учета и контроля: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета и аудита. 30 июня 2011 г.: в 2 т. – Т.2 / под ред. В.В. Панкова, В.И. Петровой. – Москва: ФГБОУ

ВПО “РЭУ им. Г.В. Плеханова”, 2012. – 527 с. 3. *Марцынковский Д.* Обзор основных аспектов риск-менеджмента / Д. Марцынковский // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/finanalysis/risk/main_meths.shtml 4. Методологічні основи розвитку постіндустріальної економіки: [Монографія] / М.П. Денисенко, А.П. Гречан, В.В. Лойко та ін.; За ред. д.е.н., проф. М.П. Денисенка, д.е.н., проф. Л.П. Гречан, к.е.н., доц. В.В. Лойко – Київ: Фітосоціоцентр, 2010. – 688 с. 5. *Нападовська Л.В.* Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Л.В. Нападовська, М.Добія, М.Сандер, Р.Матезіч та інш; за заг. ред. Л.В. Нападовської – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с. 6. *Новодворский В.Д.* Бухгалтерский учет в системе управления / В.Д. Новодворский. – М.: Финансы, 1979. – 72 с. 7. *Паштова Л.Г.* Риск-менеджмент на предприятии / Л.Г. Паштова // Справочник экономиста – № 5 – 2003 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.profiz.ru/se/5_03/864 8. Потаница Ю.М. Финансовое моделирование в анализе создания стоимости / Ю.М. Потаница // Институциональные аспекты бухгалтерского учета и контроля: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета и аудита. 30 июня 2011 г.: в 2 т. – Т.2 / под ред. В.В. Панкова, В.И. Петровой. – Москва: ФГБОУ ВПО “РЭУ им. Г.В. Плеханова”, 2012. – 527 с. 9. *Пушкар М.С.* Идеальная система обліку: концепція, архітектура, інформація / М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 336 с. 10. *Тихоновский А.В.* Риск-менеджмент: позиция бухгалтера / А.В. Тихоновский // Сибирская финансовая школа – № 1 – 2007 – с. 34-37. [Электронный ресурс] – Режим доступа: safbd.ru/magazine/article/risk-menedzhment-poziciya-buhgaltera

ПАНЧЕНКО Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку операцій з формування, розподілу на використання прибутку;
– проблеми організації та методики економічної експертизи.

Стаття надійшла до редакції: 28.08.2012 р.